

FAZİLE EREN KAYA **

Rifâ'î'nin *Bülbül-nâmesi* Üzerine Bir İnceleme*

Analysis on Rifâ'î's *Bülbül-nâme*

Ö Z E T

Divan edebiyatında âşîğın sevgiliye duyduğu aşk, bu aşktan dolayı çektiği acı ile sevgilinin güzelliği ve acımasızlığı pek çok mazmunla anlatılmıştır. Şem-pervane, gülbülbül, kumru-çınar gibi mazmunlar çoğunlukla doğadan ve günlük hayatın içinden seçilmiştir. Bunlar içerisinde en yaygın olan şüphesiz gül ve bülbüldür. Gül sevgilinin pek çok güzellik ögesinin benzetmeliğidir. Aynı zamanda Hz. Muhammed'in simgesi olarak da edebiyatımızda ayrı bir öneme sahiptir. Güllere düşkün olan bülbül ise divan şiirinde âşîğın timsalidir. Güllerin arasında sabahtan akşama kadar öten bu kuş ve gül arasında bir bağ olduğu düşünülmüştür. Divan şairleri gül-bülbül ilişkisine eserlerinde çokça değinmişlerdir. Ayrıca bu konuda müstakil eserler de vermişlerdir. Gül-bülbül hikâyesini anlatan ilk eserin İran edebiyatından Attar'a ait olduğu ve bu hikâyenin İran'dan Araplara, Araplar kanalıyla da Avrupa'ya yayıldığı düşünülmektedir.

Türk edebiyatındaki ilk Gül ü Bülbül eserinin ise Mevlânâ'ya ait olduğu bilinmektedir. İkinci eser ise Rifâ'î'nindir. Çalışmamızda Rifâ'î'nin *Bülbül-nâmesi* şekil ve muhteva yönünden ele alınmış ve Alex Olrik'in *Epik Kanunlar Teorisi*'ne göre incelenmiştir.

ANAHTAR KELİMELER

Rifâ'î, *Bülbül-nâme*, Gül ü Bülbül, Mesnevi

ABSTRACT

In Divan literature many mazmuns are used to describe the relationship between lover and beloved. The most common one is certainly 'the rose and the nightingale'. Rose is a symbol for beloved's many beauty elements. At the same time rose is also important in our literature as a symbol of the prophet Muhammed. In Divan poetry, nightingale that is fond of rose is the symbol of the lover. There is a belief about special relationship between the rose and the bird crowing among the roses daylong. Divan poets mention rose- nightingale relationship in their works. In addition to that they wrote books about that topic. It is known that the first Rose and Nightingale work belongs to Mevlana. Second one belongs to Rifâ'î. In this article Rifâ'î's *Bülbül-nâme* is analysed in terms of form and content and it is treated according to Alex Olrik's *Theory of Epic Laws*.

KEYWORDS

Rifâ'î, *Bülbül-nâme*, Rose and Nightingale, Masnavi

"Divanlarımızdaki gül-bülbül, şem-pervane, Leylâ-Mecnûn, Ferhâd-Şîrîn, serv-fahte, kumru-çınar mazmunlarını hâvi satırlar çıkarılırsa geriye pek az bir şey kalır"

Ahmet Talât ONAY

* Makalenin Geliş Tarihi: 22.10.2017/ Kabul Tarihi: 30.11.2017.

** Araş. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Bölümü, (efazile@hacettepe.edu.tr).

GİRİŞ

Divan şiirinin temel mazmunu âşık-sevgili ilişkisidir. Her dâim âşık olan şair, güzellik tahtının sultanı, zalim ve merhametsiz sevgiliye olan aşkını, bu aşkın ona verdiği acı ve ıstırabı şiirlerinde anlatır. Bu soyut duyguları somutlaştırmak için de doğaya ait tasvir ve imajları kullanır. Gülbül, şem-pervane, serv-fahte gibi birbirinden ayrı düşünülemeyen varlıklar, şairlerin aşklarını anlatmada en çok kullandıkları mazmunlardır.

Gül, divan şiirinde en çok sözü edilen çiçektir. Rengi, kokusu ve şekli sevgilinin güzellik unsurlarının benzetmeliği olarak kullanılır. Tasavvufi olarak da Hz. Muhammed'in sembolüdür. Ayrıca Hz. İbrahim'in atıldığı ateş gül bahçesine döndüğü için gül, aynı zamanda cennet çiçeği olarak kabul edilir.

Bülbül, şiirde adı gülle birlikte geçen, divan şiirinin en gözde kuşudur. Çiçeklere, özellikle de güllere düşkün olan bu kuşlar baharda çiftleşirler. Yuvalarını da yılanların ulaşamayacağı, sık dallı ve yapraklı ağaç dallarına çoğunlukla da gül ağaçlarının içine yaparlar. Dişisi yumurtadan kalkıncaya kadar yalnız kalan erkek günbatımında başlayıp, sabaha kadar öter (Ceylan 2007: 62). Bülbülün gül ağaçlarının başındaki bu ötüşüne divan şairleri şiirlerinde sıkça yer vermişler, hatta gül ve bülbül aşkını anlatan müstakil eserler de kaleme almışlardır. *Bülbül-nâme* ya da *Gül ü Bülbül* isimleriyle karşımıza çıkan bu eserlerin konusu şöyledir: Bülbülün ağlama ve feryatlarından rahatsız olan kuşlar onu Süleyman Peygamber'e şikayet ederler. Bülbül sorguya çekilir. Sonunda aşk şarabıyla mest olduğu için ağlmasının câiz olduğunu karar verilir. Bu konudaki bir başka hikâye ise şudur: Hicaz'a giden bülbül İrem bağına geldiğinde Gül'ü görüp âşık olur ve bu aşkıdan dolayı çeşitli maceralar yaşar (Pala 2002: 87-88).

Gül ve bülbül aşkını konu edinen en eski hikâyenin Ferîdüddin Attâr'a (ö. 618/1221) ait olduğu düşünülen *Bülbül-nâme* adlı mesnevi olduğu ileri sürülmektedir.¹ Gül ile bülbül mazmunu İran edebiyatından Arap edebiyatına geçmiş, Araplar vasıtasıyla İspanya ve Sicilya yoluyla

¹ M. Nazif Şahinoğlu (1991: 98), Fîrûzanfer ve Zerrînkûb'un araştırmalarına dayanarak bu eserin Ferîdüddin Attâr'a değil Attâr-ı Tûnî ya da Attâr mahlaslı başka bir şair tarafından yazıldığını söyler.

Batı'ya ulaşmıştır. Fransa'da XII. yüzyıldan sonra Guillaume de Lorris'in *Le roman de la rose* adlı eseri gibi doğu kaynaklı halk hikâyelerine rastlanmaktadır (Öztekin 1988: 119-120).

Türk edebiyatında gül ve bülbül hikâyesinin anlatıldığı ilk eser Mevlânâ Celâleddin Rumi'ye ait olduğu sanılan *Bülbül-nâme*'dir (Zavotçu 2002: 896). İkinci eser ise 15. yy sonu ya da 16. yy başına ait olduğu sanılan Rifâ'î'nin *Bülbül-nâme*'sidir (Ayan 1981). 16. yy'da gül ve bülbül konulu eserlerin sayısında artış olduğu görülür. Vahidî, Kara Fazlî, İznikli Bakâyî ve Kırım Hanı Gazi Giray'ın *Gül ü Bülbül*'ü, Münirî'nin *Gülşen-i Ebrar ve Ma'den-i Esrâr* adlı eserleri vardır. 17. yy'da Ömer Fuâdî Efendi'nin *Bülbüliyesi*, 18. yy'da Manisalı Birrî Mehmed Efendi'nin *Bülbül-nâmesi* ve Hayâtî'nin *Bülbüliyesi*, 19. yy'da İlmî'nin *Bülbüliyesi*, Abdurrahman Utzîmenî'nin *Gül ü Bülbülü* ve Agah Osman Paşa ile Yenişehirli Avnî'nin *Bülbül-nâmeleri* Eski Türk Edebiyatında bu konuda verilen diğer eserlerdir (Zavotçu 2002: 897-902).

Çalışmamıza konu olan Rifâ'î'nin *Bülbül-nâme* adlı eseri 1981 yılında Doç. Dr. Hüseyin AYAN tarafından yayınlanmıştır. Eserin bilinen tek yazma nüshası Paris Milli Kütüphanesi Farsça Yazmaları arasındadır. Eserde bölüm başlıklarının yerlerinin boş bırakılmış olması ve 152-153. beyitler arasında "Nâme-i Sivvum Şikâyet-i Bülbül ez-Hâl-i Hod" başlığının bulunması, eserin başka nüshalarının da olduğunu, müstensihin başka bir kalemle başlıkları daha sonra eklemek üzere yerlerini boş bıraktığını; ayrıca metindeki tek başlığın Farsça olması da Rifâ'î'nin mesnevi başlıklarını Farsça koyma geleneğini devam ettirdiğini göstermektedir.

Çalışmamızda *Bülbül-nâme* şekil ve muhteva yönüyle incelenmiş hem sözlü hem yazılı kültürde anlatılagelen gül ve bülbül hikâyesinin Olrik *halk anlatılarının epik kurallarıyla*² ne derece sınırlandırıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

² Alex Olrik'in 1909 yılında yayımladığı "Halk Anlatılarının Epik Yasaları" başlıklı eseri metni merkeze alan halk bilimi çalışmaları içerisinde önemli bir yere sahiptir (Çobanoğlu 2015: 135). Olrik, halk anlatılarıyla ilgilenen kişilerin farklı kültürlerin halk anlatılarını dinlediğinde, kültür ne kadar yabancı olsa da anlatının kişide tanıdık hissi uyandıracığını tespit eder. Masallar, mitler, türküler, kahramanlık destanları gibi anlatıların tamamını *sage* adlı geniş bir kategoride değerlendiren yazar, bütün kültürlerdeki *sagelerin* belli kurallarla sınırlandırıldığını söyler ve bunları *halk anlatılarının epik kuralları* olarak adlandırır (Olrik 1994: 2).

BÜLBÜL-NÂME

Bülbül-nâme 327 beyitlik bir mesnevidir. Eser klasik mesnevi formuna uygun olarak münacat (1-7. beyitler) ile başlar. Rifâ'î, yedi beyitlik münâcâtta önce Allah'ı över, ardından insanın hamurunu aşk suyu ile yoğurduğunu söyler. Acizliğini, hakirliğini belirttiği münâcâtın son beytinde ise mahlasını kullanır:

*Rifâ'î âciz ü h'âr u hacildür
Deva senden ilâhî hasta-dildür (7)*

Ardından na't (8-12. beyitler), dört halifeye övgü (13-16. beyitler) sebab-i te'lif beyitleri (17-39. beyitler) gelir. Rifâ'î, sebab-i te'lif bölümünde, yüksek bir makama çıkmayı beklerken görevinden azledildiğini söyleyerek felekten şikâyet eder:

*Gönülde mansıb-ı âlîydi me'mûl
Bu kez aksince devrân kıldı ma'zûl
N'idelüm çünkü budur dehre âdet
Bu resm ile durur iş tâ kıyâmet (20-21)*

Ardından Paşa Hazretleri'ne bir hediyeye sunmak istediğini söyler. Mevsim bahar olduğu için bir *Bülbül-nâme* sunmanın uygun olacağını düşünür. Bu beyitler aynı zamanda şairin eserin adını ilk kez zikrettiği beyitlerdir:

*Diledüm pes varıcak ben kemîne
Der-i a'lâ-yı Paşa Hazretine
Sunam bir tuhfe bana oldu vâcib
Ki gül hengâmına ola münâsib
Fikir kıldum ne diyem ola mergûb
Gül eyyâmında **Bülbül-nâme**'den hûb (25-26-27)*

Bülbül-nâme'nin içerisinde uygun yerlerde şair gazel söylemiştir. Gül, bülbül ve diğer kişiler ağzından söylenen bu gazellerde şair mahlasını da kullanır. Rifâ'î'nin gazelleri eserine bilinçli olarak yerleştiği yine eserin sebab-i te'lif bölümündeki şu beyitlerden anlaşılır:

*Bu Bülbül-nâme'yi terkyîbe düzdüm
Gazeller söyledüm ter gibi düzdüm*

*Çü geldi bülbül ile gül makâle
Bu nazmum benzedi âb-ı zülâlâ (28-29)*

Şair sebeb-i te'lif bölümünü, eserinin sunulduğu kişiye layık olmadığını belirterek medhiyeye bağlar.

Medhiye, *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* ile yazılmış bir bahariye kasidesidir. Kaside *iâde*³ (reddü'l-acz ale's-sadr) sanatıyla yazılmıştır. Şair kasidenin ilk iki beytinde baharın gelişini, etrafın yeşillendiğini anlatıp, Ali Paşa'nın medhine geçer.

*Eyâ ki fazlından Hudâ'nın irdi bu fasl-ı bahâr
Vey ki lutfından anun gül gibi güldi rûzgâr*

*Rûzgâr-ı pîr iken avn-i ilâh itdi cevân
Ab-ı rahmet nûş kılup sebze geydi Hızr-vâr*

*Hızr-vâr irdi bahâr u kaldırur düşmüşleri
San kim oldur himmet-i Paşa-yı A'zam kâm-kâr (40-41-42)*

Paşa'nın çok adaletli bir vezir olduğunu anlattığı ve çeşitli sıfatlarla övdüğü 23 beyitten sonra kendi mahlasını da kullandığı dört beyitlik dua bölümüyle kasidesini sonlandırır. Asıl konu olan gül ve bülbül hikâyesi ise 59. beyitte başlar ve 322. beyitte sona erer. Eserin sonunda beş beyitlik bir hâtîme vardır.

Hâtîme bölümünde şair yeniden eserinin adını vererek, *Bülbül-nâme'nin* tamamlandığını söyler. Eserinin kusurlarının çok olduğunu, ama eşsiz bir eser ortaya koyduğunu belirttikten sonra "Hurşîd-himmet" olan memdûhunun kendisini yükseltip "mansıbın hası"nı vermesini beklediğini söyler:

*Egerçi toptolu ayb u haleldür
Velî lutf içre kendü bî-bedeldür*

*Recâ budur ki ola hurşîd-himmet
Rifâ'î'ye bu dem itdüre rif'at*

³ Her beytin son sözcüğü, arkasından gelen beytin ilk sözcüğü olur.

İder in'âm-ı âmun zer rızâsı

Umaram mansıbun tâ ola hâsı (324-325-326)

Şair son bir dua beytiyle eserini tamamlar.

Hikâyenin Özeti

Bülbül-nâme bir mekân tasviriyle başlar. Olayların geçtiği yer İrem Bağı olarak da bilinen gülzârdır. Gülzârın içerisinde eşsiz bir kasır vardır. Burada Gül adlı bir güzel yaşamaktadır. Gül'ün Süsen ve Nesrin adlı iki arkadaşı ve sırdaşı vardır.

Bülbül ise Hicaz'a giderken yolu İrem Bağı'na düşen maharetli, bilgin, hikmet sahibi, mecnun gibi âşık meşrep bir gençtir. Bu genç bir müddet Gül'den habersiz İrem Bağı'nda dolaşır. Ancak bir gün kasrının penceresinden bakan gülü görür, ilk bakışta âşık olur ve kendisini kaybeder. Gül'ü göremeyince feryada başlar. Feryat ederken Sabâ'yla karşılaşır. Ona durumunu anlatır. Sabâ duyduklarını Gül'e haber verir. Gül de Sabâ'ya gidip bülbülü imtihan etmesini söyler. Sabâ Bülbül'e sefere çıkmasını, rakibi dikenden sakınmasını ve Gül'ün dillere düşmesine dikkat etmesini tembihler. Ancak Bülbül, tuttuğu eteği bırakmayacağı cevabını verir. Sabâ böylece Gül ile Bülbül arasındaki haberleşmeyi sağlamaya başlar. Bu haberleşmeler sırasında Bülbül hastalanır. Süsen ve Nesrin onun bu hasta halinden Gül'e bahsedip bir şeyler yapmasını isterler. Gül de halini sormak için Bülbül'e Nar'ı gönderir. Sonunda Bülbül yolculuğa çıkar. Bülbül'ün yokluğuna dayanamayan Gül dile gelir ve Bülbül'e gazel söyler. Ancak gurbette yorgun düşen, hastalanan Bülbül ölür.

ESERİN İNCELENMESİ

Bülbül-nâme, Bülbül'ün Gül'e âşık olup acı çekmesini ve bu aşkla ölmesini anlatan kısa ve basit yapıları bir mesnevidir. Eser, roman inceleme yöntemlerine göre anlatıcı, zaman, mekân ve kişiler kadrosu başlıkları altında incelenecek ve içerisinde yer alan gazellerin hikâyeye katkıları üzerinde durulacaktır.

Hikâyenin Anlatıcısı ve Aktarma Yöntemi

Mesnevide olaylar “tanrısal konumlu gözlemci anlatıcı”nın⁴ ağzından, “anlatma yöntemi”yle⁵ aktarılmıştır. Ayrıca metin içerisindeki gazellerle, olaylar kahramanların ağzından da nakledilmiştir.

Hikâyenin Zamanı

Mesnevide olay kurmaca bir zamanda geçmektedir. Ancak olayın güzlârda geçmesinden ve mesneviye hazırlık mahiyetinde olan giriş kısmındaki kasidenin nesibinden mevsimin bahar olduğu; Bülbül’ün Hicaz’a gitmek için yola çıktığı sırada yolunun İrem Bağı’na uğramasından hac zamanı olduğu anlaşılır.

*Çü bir ay itdi ol gülşende ârâm
Gönül virdi o yire kaldı nâ-kâm (85)*

Yukarıdaki beyitte de görüldüğü gibi Bülbül’ün güzlârda bir ay bulunmasından, olayın bir ayı aşkın bir sürede gerçekleştiği söylenebilir.

Hikâyenin Mekânı

Mesnevide olay görenlerin Darü’s-Selâm dedikleri, İrem Bağı diye bilinen güzlârda geçmektedir.

*Müzeyyen bağ idi ra’nâ makâm ol
Görenler dir idi dârü’s-selâm ol
Girenler içine bulurdu şâdî
İrem Bağı ile meşhûr adı (60-61)*

Dârü’s-Selâm, selamet yurdu demektir. Eskiden Bağdat şehrinin de adı olan bu tabir, Kur’ân-ı Kerîm’de “cennet” anlamında geçer (Pala 2002:

⁴ “Bu anlatıcı romanın bütününe, kişilerin ruh dünyalarına, zamanın öncesi, şimdisi ve sonrasına, uzayın her mekânına nüfuz eden soyut bir bilinçtir.” (Çetin 2003: 130)

⁵ “Daha çok klasik romanlarda geçerli olan bir uygulamadır. Bunda anlatıcı-yazar, romanda kendi varlığını çok belli eder. Araya girer, yorumlar, değerlendirmeler yapar, nasihat verir, soru sorar, okuyucuya hitap eder, roman kişilerini yargılar vs.” (Çetin 2003: 139)

117). İrem Bağı ise Şeddad tarafından cennete benzetilerek yapılan bahçenin adıdır. Divan şiirinde “cennet” anlamında da kullanılır. Şair gülzârı bu iki yere benzeterek onu cennetten bir köşe, herkesin ulaşmak istediği “ütopik bir mekân”⁶ haline getirir. Buranın suyu gülsuyu, toprağı anberdir. İçinde eşsiz güzellikte hûriler vardır.

*Gül-âb idi suyu vü hâki anber
Meşâm-ı âşık idindi mu'attar*

*Hemîşe uça perverdi safâsı
Safâ-bahş idi âb u havâsı*

*Toluydu hûr u gilmân içinde
Behişt-i vakt idi devrân içinde (63-64-65)*

Olay genellikle açık mekân olan bu gül bahçesinde geçer, mesnevide çok işlevsel olmayan, gülün yaşadığı yer – kasır – hikâyenin tek kapalı mekânıdır.

*Pes anda var idi bir kasr-ı âlî
Ki ma'dûm idi âlemde misâli (68)*

Hikâyenin Kişiler Kadrosu

Mesnevi Gül, Bülbül, Sabâ, Süsen ve Nesrin'den oluşan beş kişilik bir kadroya sahiptir. Mesnevinin merkezi kişisi, esere adını da veren Bülbül'dür. Her ne kadar eser Gül'ün ve yaşadığı yerin tasviriyle başlasa da olayların Bülbül'ün Gül'e duyduğu aşkla başlaması ve gülistanın diğer öğelerinin Bülbül'ün aşkına göre konumlanması onu eserin merkezi kişisi yapmaktadır.

Gül, acı verici oluşu, vuslatının olmayışı, aşığını görmezden gelmesiyle divan şiirinin sevgili tipi; Bülbül ise devamlı acı çekmesi, sevgiliden lütuf beklemesi, aşktan aklını kaybetmesi ve asla vuslata erememesiyle âşık tipi olarak eserde yer almaktadır.

⁶ “Düş ülke dediğimiz bu mekânlar, gerçek mekânların ve dünyanın olumsuzluklarına, kötülüklerine, sıkıntılına, çirkinliklerine karşı hayalde üretilmiş ve insan ruhunun özlemlerini karşılayan, hayalde kurgulanmış ideal mekânlardır.” (Çetin 2003: 169)

Divan şiirinde sevgilinin kokusunu taşıma, aşığa sevgiliden haber götürme görevlerini üstlenen Sabâ, eserde Gül ile Bülbül arasında haberleşmeyi sağlayan bir yardımcıdır. Eserde Sabâ'dan Gül'ün kasrında yaşayan, soyu kutlu bir kız olarak bahsedilir:

*Görüp bir duhter-i ferruh-nijâdı
Sorar bülbül nedür tâ bile adı*

*Didi bülbül bana olur Sabâ nâm
İderem gice gül kasrında ârâm (99-100)*

Mesnevinin diğer yardımcı kişileri Süsen ve Nesrin'dir.

*Ana meh-veş olupdı ana hem-dem
Her işde yâr u her sırrına mahrem*

*Birine dirler idi nâmı Süsen
Birisi ola(dur) Nesrîn-i rûşen (73,75)*

Eserde Gül'ün sırdaşları olarak geçen bu kişiler, mesnevinin sonunda Gül'ü, Bülbül'e yüzünü göstermesi konusunda ikna etmeye çalışırken karşımıza çıkarlar:

*Koyupdur ıskunun yolına çün ser
Zekât-ı hüsndür dîdârı göster (236)*

Mesnevinin Yapısı

Bülbül-nâme aruzun *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün* kalıbıyla yazılmıştır. Eserin içerisinde 21 tane gazel vardır. Rifâ'î bu gazellerin mahlaşânelelerinde kendi mahlasını kullanır. Böylece şair eser boyunca okuyucuya varlığını hissettirir (Ayan 1981: 5). Mesnevideki XIII. ve XIV. gazeller mesneviyle aynı kalıpta (*mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün*) yazılırken, XVII. ve XXI. gazeller *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün*, bahariye kasidesi dâhil diğer gazeller ise *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla yazılmışlardır. Şairin bu şekilde hem mesnevi içerisinde farklı nazım şekillerini kullanması hem de bu nazım şekillerini farklı kalıplarda yazması eserin monotonluğunu kırmış, okuyucunun dikkatini ayakta tutmuştur.

Mesnevi içerisindeki bu gazeller Bülbül'ün Sabâ'yla karşılaşmasından sonra başlar. Şair Bülbül'ün ya da Gül'ün içerisinde bulunduğu durumu anlatıcı olarak özetledikten sonra gazeller vasıtasıyla kişilere içinde buldukları durumu ya da duygu ve düşüncelerini söyler. Sade bir dille yazılan mesnevi metni içerisinde duygu yoğunluğunu zirveye taşıyan bu gazeller, şairin sanat gücünü göstermesi bakımından da önemlidir.

1.7. Gazellerin İncelenmesi⁷

Gazel Numarası	Redif	Gazelin içeriği
I	gördüm seni	Bülbül'ün imtihan olarak sefer etmesinin istenmesi üzerine bu gazeli söyler.
II	gördün beni	Gül, Bülbül'e kendisinden umudunu kesmesini söyler.
III	çeker	Bülbül'ün Gül'e yalvardığı gazeldir.
IV	çeker	Gül'ün Bülbül'ü reddettiği gazeldir.
V	düşer	Bülbül'ün Gül'e yalvarmalarını içerir.
VI	düşer	Gül aşğın sabretmesi gerektiğini söyler.
VII	meni	Bülbül, Gül'e sabrının tükendiğini söyler.
VIII	meni	Gül'ün Bülbül'ün aşkına cevap verdiği, kendisinde de aşk ateşinin yanmaya başladığını söylediği gazeldir
IX	-dan korkmaz	Bülbül'ün sabrının tükendiğini anlattığı gazeldir.
X	-dan korkmadın	Gül'ün rakibin kınamasından korktuğu için Bülbül'e karşılık veremediğini ve sabretmesi gerektiğini söyler.
XI	eyleyem	Bülbül'ün Süsen ve Nesrin'le haber yolladığı ve sabrının tükendiğini anlattığı gazeldir.
XII	eyleyen	Bülbül, ayrılıktan dolayı hasta düştüğünü anlatır.

⁷ Çalışmamız mesnevi incelemesi üzerine olduğu için gazeller tek tek ele alınmayacak, gazellerin mesnevde anlatılan olayların üzerindeki etkisi incelenecektir.

XIII	eyle ey Gül	Süsen ve Nesrin, Gül'ün Bülbül'e merhamet etmesini isterler.
XIV	irişdi	Bülbül, Gül'ün gönderdiği Enâr'ı alıp da iyileştğini söyler.
XV	-	Bülbül'ün sefer edip, Gül'den ayrılıp, aklını yitirdikten sonra söylediği gazeldir.
XVI	yanaram	Bülbül çektiği acıları anlatır.
XVII	-den gıtdüm	Bülbül, Gül'den ayrı kaldığı gecelerden birinde rüyasında Gül'ü görünce söyler.
XVIII	eyledi	Bülbül'ün aşk acısını anlatır.
XIX	gördün	Bülbül'ün gülün ayrılığında dilinden düşürmediği gazeldir.
XX	kandasın	Gül'ün Bülbül'ün yokluğundan dolayı çektiği acıyı ve özlemi anlattığı gazeldir.
XXI	gıtdüm	Bülbül'ün ölümünü anlattığı gazeldir.

Gazeller, mesnevi içerisinde uygun yerlere konulmuş, duygu yoğunluğunu sağlamıştır. Gazelerde dikkati çeken ilk nokta bülbül ve gülün gazellerinin birbirine nazire oluşudur. Nazire'nin "aynı ölçü ve uyakta yazılan manzume" anlamının yanında "karşılık olarak, benzetilerek yapılan davranış, söz" anlamı da düşünüldüğünde bu gazellerin kelimenin her iki anlamını da karşıladığı ortaya çıkar. Kişiler birbirlerine aynı durumda aynı şekilde davranmaktadırlar. Aynı zamanda aynı vezin ve kafiyede karşılık vermektedirler. Birbirine nazire olan gazelleri şu şekilde şemalandırabiliriz:

Bülbül tarafından söylenmiş	Gül tarafından söylenmiş
I. Gazel "Gördüm seni"	II. Gazel "Gördün Beni"
III. Gazel "Çeker"	IV. Gazel "Çeker"
V. Gazel "düşer"	VI. Gazel "Düşer"
VII. Gazel "meni"	VIII. Gazel "meni"
IX. Gazel "-dan korkmaz"	X. Gazel "-dan korkmadın"
XI. Gazel "eyleyem"	XII. Gazel "eyleyen"

Gül'ün ağzından söylenen "kandasın" redifli XX. gazele Bülbül "girdüm" redifli XXI. gazelle cevap vermiştir. Vezni ve kafiyesi farklı olan bu gazeller birbirine nazire niteliğinde değilse de şair güzel bir bütünlük kurmuştur.

"Girdüm" redifli XXI. gazel hem mesnevinin son gazelidir, hem de hatimeden önce olayı sonlandıran son şiiirdir. Şair bu gazelle birlikte Bülbül'ün gelişyle başlayan olayların gidişyle bittiğini göstermiş ve mesnevisini tamamlamıştır.

ALEX OLRİK'İN "EPİK KANUNLAR TEORİSİ"NE GÖRE BÜLBÜL-NÂME'NİN İNCELENMESİ

Tarihi-Coğrafi Fin Yöntemi'nin kurucusu Julius Krohn, Fin epik destanı olan Kalevala üzerine yaptığı çalışmasında, Kalevala'nun kaynaklarını tespit ederken varyantları coğrafik ve kronolojik olarak sistematize ettiğinden bahseder. Halk anlatıları üzerine yapılan bu ilk sistematik inceleme Krohn'un öğrencileri ve Fin okulunun kuramcıları tarafından geliştirilir. Tarihi-Coğrafi Fin Yönteminin bir yöntem olmaktan öteye gidemediği eleştirilerine karşı Alex Olrik kuramsal zayıflığı telafi etmeye yönelik olarak 1909'da "Halk Anlatılarının Epik Yasaları" adlı çalışmasını ortaya koyar (Çobanoğlu 2015: 134-135).

Bu çalışmaya göre masalları, mitleri, kahramanlık destanlarını, yerel efsaneleri içerisine alan *sageler*, belli ilkeler çerçevesinde oluştururlar. "Bu ilkelere 'kural' diyebiliyoruz, çünkü bu ilkeler sözlü edebiyatın yaratma özgürlüğünü yazılı edebiyatımızda olduğundan çok değişik ve daha katı bir biçimde sınırlamaktadır (Olrik 1994a: 2)."

Olrik'e göre halk anlatılarının epik kuralları süperorganiktir. Yani tamamen nevi şahsına münhasır bir olgu olan kültürün ayrılmaz bir parçasıdır ve buna göre bir halk aşığı veya destancı bir kez anlatmaya başladı mı hiç farkında olmasa da veya ister istemez kontrolünde olduğu bu kanunları takip etmek durumundadır (Çobanoğlu 2015: 136).

Çalışmamızda "halk anlatılarının epik yasaları" *Bülbül-nâme* üzerinde uygulanmaya çalışılacaktır:

Giriş ve Bitiriş Kuralı: *Sage birdenbire başlamaz ve birdenbire bitmez* (Olrik 1994a: 2). *Bülbül-nâme'*de asıl hikâye uzun bir güzâr tasviriyile başlar. Ardından Gül'ün, arkadaşlarının ve Bülbül'ün tasviri yapılır. 19 beyitlik bu girişin ardından 88. beyitte Bülbül'ün güle âşık olmasıyla asıl konuya geçilir:

*Çü bülbül gördi sevdi bir nazarda
Sanasın nakş idi kaldı hacerde (88)*

Yineleme Kuralı: *Anlatıda, ne zaman çarpıcı bir sahne ortaya çıksa durum olayın akışını kesmeyecek şekilde uygunsa, sahne yinelenir* (Olrik 1994a: 3). *Bülbül-nâme'*de en çok yinelenen sahne Bülbül'ün acı çekme sahneleridir. Bülbül Gül'ü görüp de âşık olduğu andan itibaren acı çeker.

*Gül'i itdikçe Bülbül dem-be-dem yâd
Kılur bin sûz ile sad âh u feryâd (93)*

Gül onun sefere gitmesini isteyince yine ne kadar acı çektiği vurgulanır:

*Bu ıskun bî-karâr itdi beni uş
Gamun bîmâr u zâr itdi beni uş (117)*

Gül ile haberleşmeleri devam ederken, onun kendisine kayıtsız kalması karşısında bülbül ne kadar acı çektiğini tekrarlar:

*Beni öldüriser hicrûn zebûnum
Gözüm yaş ile her dem gark-ı hûnum (137)*

Bülbül, Gül'den her haber geldiğinde bu şekilde tekrar tekrar acı çeker, zaten ölümü de gurbette ve acı içinde olur:

*Bulmadı çü derd-i ıška dermân
Yolma dil-berûn terk eyledi cân (316)*

Üçleme Kuralı: *Her halk anlatısında görülmesi de yinelemeler üç sayısına bağlıdır* (Çobanoğlu 2015: 137). Çift kahramanlı bu aşk hikâyesinde Gül ile Bülbül arasında Sabâ'nın haberleşmeyi sağlaması ya da Bülbül'ün aşkına karşılık vermesi için Nesrin ve Süsen'in Gül'ü ikna etmeye çalışmalarının üçleme kuralı çerçevesinde oluşturulduğu düşünülebilir.

Bir Sahnede İki Kuralı: *Bütün anlatı boyunca sadece iki kişi aynı sahnede ortaya çıkar* (Olrik 1994a: 4). Bu kural kadrosu zaten beş kişiden oluşan *Bülbül-nâme*'de uygulanmıştır. Bülbül'ün Gül'ü gördüğü sahne iki kişinin bir arada olduğu ilk ve en çarpıcı sahnedir:

*Kazâdan bir gün ol mahbûbe duhter
Bakuban manzarından gösterür ser*

*Çü bülbül gördi sevdi bir nazarda
Sanasın nakş idi kaldı hacerde (87-88)*

Daha sonraki sahnelerde ortaya çıkan Sabâ, hem bülbülle hem de Gül'le aynı sahnede bulunan ikinci kişi olur. Ancak Süsen ve Nesrin'in devreye girdiği sahnelerde kişi sayısı üçe çıkmaktadır. Bu iki kişinin mesnevide ortak bir görevi paylaştıkları düşünülürse eserin tamamında bir sahnede iki kuralının uygulandığı söylenebilir:

*Kaçan Bülbül olur bîmâr u miskîn
İşidürler anı süsen'le nesrîn*

*Virürler ol perî-ruhsâra peygam
Kılurlar kıssa-i bülbül'den i'lâm (233-234)*

Zıtlık Kuralı: *Sagede her zaman kutuplaşma vardır.* (Olrik 1994a: 4). İncelediğimiz mesnevideki tek zıtlık âşık-sevgili arasında görülür. Bülbül ne kadar âşıkça, gül de o kadar kayıtsızdır.

İkizler Kuralı: İki kişi aynı rolde ortaya çıktığında, bunların ikisinin de küçük, zayıf olarak betimlendiği görülür. "İkizler" kelimesi hem gerçek ikizler hem de aynı rolde olan iki kişi anlamına gelebilir (Olrik 1994a: 5). Bu kurala mesnevideki tek örnek Süsen ve Nesrin'dir. Gül'ün yakın arkadaşları ve sırdaşları olan bu iki kişi güçlü bir kişilik sergilemezler ve birbirlerinden farklı davranmazlar.

İlk ve Son Durumun Önemi Kuralı: Bir sürü kişi veya nesne peş peşe ortaya çıkınca en önemli kişi öne gelir. Ancak sonuncu olan anlatının duygudaşlık doğurduğu kişidir (Olrik 1994b: 4). İncelediğimiz eserde bu kural açıkça görülür. *Gülzâr*'ın tasviriyle başlayan hikâyede önce Gül daha sonra Süsen ve Nesrin ortaya çıkar. En son Bülbül'den bahsedilir ki hikâyenin merkezi kişisi de odur.

Tek Çizgi Kuralı: *Halk anlatısı bir olay çizgisini bir başkasıyla karıştırmaz, halk anlatıları her zaman tek çizgilidir* (Olrik 1994b: 4). Kısa bir mesnevi olan *Bülbül-nâme*'de tek bir olay anlatılmaktadır. Bülbül Gül'e âşık olur, acı çeker, onunla haberleşmeye çalışır. Gül ona önce sefere çıkmasını, daha sonra sabretmesini söyler. Ancak sabredemeyen Bülbül sefere çıkar ve ölür. Herhangi bir olayla bağlanmamış, geriye dönüş yapılmamış tek bir çizgi üzerinde ilerlenip mesnevi tamamlanmıştır.

Kalıplaştırma Kuralı: *Aynı çeşitten iki insan elverdiği ölçüde değişik değil, elverdiği ölçüde birbirine benzerdir.* (Olrik 1994b: 4). *Bülbül-nâme*'de kalıplaşmış bir sevgili, kalıplaşmış bir âşık tipi vardır. Sevgili, hilal kaşlı, güneş yüzlü, gözü ok atıcı, saçı zincir gibi olan ideal bir güzeldir:

*Hilâl-ebrûyudu hurşîd-rûy ol
Gözi tîr efgen ü zencîr-mûy ol (70)*

Âşık da aynı şekilde zarif, nazik tabiatlı, ölçülü söz söyleyen, mecnun gibi âşık meşrep ideal bir gençtir:

*Zarîf ü tab'ı nâzûk sözi mevzûn
Ki âşık-meşreb idi misl-i Mecnûn*

Büyük Tablo Sahnesi: *Bu sahnelerde sage kahramanları yan yana gelirler* (Olrik 1994b: 5). Eserde gül ve bülbülün bir arada bulunduğu tek sahne olan Bülbül'ün âşık olma sahnesi, büyük bir tablodur.

Sage Mantiği Kuralı: *Sagenin mantığı her zaman doğal dünyanın mantığı ile ölçülemez* (Olrik 1994b: 5). *Bülbül-nâme*'de gül, bülbül, süsen, nesrin ve sabâ'ya insan özellikleri verilmesi mesneviye özgülü bir mantıktır.

Tek Entrika Kuralı: *Bu kuralla, olay örgüsünde birbiriyle gevşek organizasyonlarla bağlanmış ve belirsiz hareketlerin olmaması sağlanır* (Çobanoğlu 2015: 139). Kısa bir mesnevi olan *Bülbül-nâme*'de bu kurala uyulmuş, olaylar sebep-sonuç çerçevesinde ilerlemiştir. Bülbül, Gül'e görür görmez âşık olmuş, Gül tarafından reddedilmiş, gurbette aşk acısı içinde ölmüştür.

Epik Birlik Kuralı: *Bütün anlatı öğelerinin, en baştan beri ortaya çıkma ihtimali görülen ve artık gözden uzak tutulamayan olaylar yaratması şeklinde gerçekleşir* (Olrik 1994b: 5). Bu kural *Bülbül-nâme*'de iki yerde görülür:

a. Eserin hemen başlarında güzel bir kızın ve bir delikanlının bulunması ilerleyen zamanlarda bir aşk olacağıın belirtisidir.

b. Delikanlının “mecnun gibi âşık meşrepli” olduğunun belirtilmesi, Leylâ ve Mecnûn hikâyesine telmihte bulunularak, Bülbül’ün de vuslata eremeyeceği, Mecnûn gibi acı çekeceği ve sevdiğinden ayrı düşeceği beklentisi uyandırılır.

İdeal Epik Birlik Kuralı: *Birçok anlatı öğeleri, kişiler arasındaki ilişkileri en iyi şekilde aydınlatmak için bir araya gelirler* (Olrik 1994b: 5). Sabâ, Nesrin ve Süsen’in âşıklar arasında haberci rolünü üstlenmesi, rakiplerin âşıkların birleşmelerine engel olması ve bülbülü daha fazla acı çekmeye yönlendirmesi, hikâyenin ilerlemesinde etkili olan unsurlardır.

Dikkati Baş Kahraman Üzerinde Toplama Kuralı: *Sagede iki kahraman olduğu zaman biri gerçek baş kahramandır ve sage onun hikâyesiyle başlar* (Olrik 1994b: 5). Hikâyenin Bülbül’ün güle âşık olmasıyla başlaması ve yine Bülbül’ün ölümüyle bitmesi eserde bu kuralın geçerli olduğunu gösterir.

Olrik’in sözlü halk anlatılarını incelemek için geliştirdiği bu kurallar bütünü *Bülbül-nâme*’de de tam olarak karşılığını bulmuştur.

SONUÇ

Şairi Rifâ’î hakkında kesin bilgi sahibi olmamakla birlikte 15. yy sonu ve 16. yy başına ait olduğu düşünülen (Ayan 1981: 6) *Bülbül-nâme* Türk edebiyatında Gül ile Bülbül teması üzerine yazılan ikinci mesnevidir. Şair bu eseri, azledildiği makama tekrar çıkartılmak umuduyla vezir Ali Paşa’ya yazmıştır. Mesnevinin içerisindeki bahariye kasidesi *iâde* sanatının güzel bir örneğidir.

Mesnevîde olaylar tanrısal konumlu gözlemci anlatıcının ağzından anlatma yöntemiyle aktarılmış, ancak kahramanların ağzından söylenen gazellerle duygusal yoğunluk sağlanmıştır. Hikâye bahar mevsiminde, bir ayı aşkın bir sürede, gül bahçesinde gerçekleşmiştir. Eser, bülbül, gül, sabâ, nesrin ve süsünden oluşan beş kişilik bir kadroya sahiptir. Bülbül eserin merkezi kişisiyken, yine bülbül ve gül âşık ve sevgili tipini karşılarlar.

Mesnevi, içerisinde kasideye ve gazellere de yer verilmiş bir yapıya sahiptir. Şair, kısa ve basit kurgulu bu eserini farklı nazım biçimleriyle zenginleştirmiş ve gazellerle duygu yoğunluğunu arttırmaya çalışmıştır.

Yazılı edebiyat ürünü olmasının yanı sıra pek çok edebiyatta kendisine yer bulan ve dilden dile dolaşan gül ve bülbül hikâyelerinin Rifâî tarafından nazmedilmiş örneği olan *Bülbül-nâme*'nin, tek bir olay çizgisini izleme, sınırlı kişi kadrosuyla başkahramanı öne çıkarma, kahramanlar arasında âşık-mâşuk zıtlığını yansıtmaya gibi özellikleriyle Olrik'in sözlü edebiyat ürünlerini incelemek için geliştirdiği Epik Kanunlar Teorisi'ndeki kuralların tümüne uygulanabildiği görülmüştür. Bu da bize hem sözlü edebiyat ürünlerinin yazıya geçirilme hem de yazılı edebiyat ürünlerinin farklı şairlerce tekrar tekrar yazılma sürecinde sözlü kültür yasalarından etkilendiklerini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- AYAN, Hüseyin (1981), *Rifâ'î Bülbül-nâme*, Ankara: Emek Matbaası.
- AYVAZOĞLU, Beşir (1992), *Güller Kitabı*, İstanbul: Ötügen Yay.
- CEYLAN, Ömür (2007), *Kuşlar Divanı Osmanlı Şiir Kuşları*, İstanbul: Kapı Yay.
- ÇETİN, Nurullah (2003), *Roman Çözümleme Yöntemi*, Ankara: Öncü Basımevi.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2015), *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Ankara: Akçağ Yay.
- LEVEND, Ağâh Sırrı (1967), "Divan Edebiyatında Hikâye I", *TDAY Belleten*, 71-117.
- OLRIK, Alex (1994a), "Halk Anlatılarının Epik Kuralları", *Milli Folklor*, XXIII, 2-5.
- , (1994b), "Halk Anlatılarının Epik Kuralları II", *Milli Folklor*, XXIV, 4-6.
- ÖZTEKİN, Nezahat (1988), "Fazlî'nin Gül ü Bülbül'ü Üzerine Bir İnceleme", *M.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, IV, 119-134.
- PALA, İskender (2002), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: L&M Yay.
- ŞAHİNOĞLU, M. Nazif (1991), "Attâr, Feridüddin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, IV, 95-98.

TANÇ, Nilüfer (2009), Rifâî'den Oscar Wilde'a Gül ve Bülbül, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (Prof.Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı)*, XXXIX, 967-987.

ÜNVER, İsmail (1986), "Mesnevi", *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı (Divan Şiiri Özel Sayısı)*, 415-41-417, 430-563.

ZAVOTÇU, Gencay (2002), "Türk Edebiyatında Gül ve Bülbül", *Türkler*, V, 896-902.